

Pligt og ret – Ret og pligt

Med tak tilegnet Birgit

Pligt og ret – Ret og pligt

Refleksioner over den socialdemokratiske idéarv

Jørn Henrik Petersen

Syddansk Universitetsforlag
2014

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2014
University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 477

Sats og tryk: Specialtrykkeriet Viborg A/S

Omslag: Donald Jensen, Unisats Aps

Omslagsillustration: Hyldestfane til de tre socialistledere Louis Pio, Harald Brix og Paul Geleff. Koblingen af pligter og rettigheder har været et tilbagevendende tema i socialpolitikken siden 1870'erne. Gengivet efter Henning Grelle: *Under de røde faner. En historie om arbejderbevægelsen.*

Illustrationerne gengives med tilladelse fra Copy-Dan/Billedkunst.dk

ISBN: 978 87 7674 772 5

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M
www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

Forord	13
Et tilbageblik	17
Socialdemokratiets 125-års jubilæumskongres	22
Tre kronikker	27
Den sårbare velfærd	27
Velfærdskrisen	31
Hvad er min ret? Hvad er min pligt?	34
Karen Jespersen og jeg	38
Hvor vil jeg hen med det?	43
Kapitel 1	
En medievandring med ideologiske over- og undertoner	45
Regeringsgrundlag og Fair Løsning	45
Özlem, Joachim og Carina	46
De første reaktioner	48
Vurderinger af Özlem-Joachim debatten	50
Karen Hækkerups bidrag til diskussionen	51
En røst fra overførselsindkomstmotagerne	52
Modtagelsen i medierne	53
Mette Frederiksen gør sin entre	56
Karen Hækkerup igen	60
Danmark herfra til 2032	61
Skattereform	66
Mette Frederiksen om velfærdsstat vs. velfærdssamfund	67
Nok en dans om universalismen	69
Socialdemokraterne er bedst for Danmark	70
2013-reformerne	72
Ret og pligt	73
Kapitel 2	
En normativ teori om velfærdsstaten	75

Den omstridte velfærdsstat	75
Den klassiske danske velfærdsstat	76
Intention og interesse	76
Det karakteristiske for den danske velfærdsstat	77
»Noget-for-noget« eller »noget-for-ingenting«. Mauss og Simmel vs. Gouldner	78
Velfærdsstatens normative grundlag	80
Det normative grundlag udmøntet i den danske velfærdsstat . . .	83
Socialdemokraterne og velfærdsstaten	85

Kapitel 3

Ret-og-pligt, pligt-og-ret

Det nye mantra og den socialdemokratiske idéarv	87
Blå Bjarne provokeres	87
Blå Bjarne er ikke en ny opfindelse	87
Pligt og ret.	88
Debatten ruller	90
Et værdigrundlag bliver udfordret	91
Et hurtigt blik på »infomedia«.	91
Gør din pligt og kræv din ret.	93
<i>Den 1. Internationale</i>	93
<i>Den danske Internationale Arbejder Association</i>	94
<i>Kjøbenhavns Arbejderforening 1865</i>	96
<i>De frie fagforeninger</i>	96
<i>Socialdemokratisk Samfund</i>	96
<i>Sammenfatning</i>	97
Hvorfor så ret og pligt?	98

Kapitel 4

Ret-og-pligt, pligt-og-ret forud for velfærdsstaten	101
Værdighedsbestemmelser.	101
Partiernes socialpolitiske positioner frem mod socialreformen.	
Det fælles.	102
Højre	103
Venstre.	105
Socialdemokratiet	108
Det radikale Venstre	111
Almisse eller rettigheder	112
Fremtidens forsørgelsesvæsen	115
Steinckes socialreform	117

Ungeindsats i 30'erne.	118
Nye toner om pligt og ret	119
Kapitel 5	
Ret-og-pligt, pligt-og-ret i velfærdsstaten.	122
Værdighedsbestemmelserne i pensionslovene ophæves	122
Forsorgsloven af 1961	124
Staten overtager den marginale risiko i arbejdsløshedsforsikringen	127
Sygeforsikringen nedlægges.	128
Sammenfatning	130
Kapitel 6	
Ret-og-pligt, pligt-og-ret under legitimitetskrisen	131
Velfærdsstat i tidehvert	131
Bistandsloven	131
Synet på dem, der havde det svært.	133
Fra velfærdsstat til velfærdssamfund	134
Udviklingens fjerde fase – aktiveringslinjen vinder frem	135
En forpostfægtning	136
Den socialdemokratiske 1989-position	137
Ungdomsydelsen	138
Fortsat aktivering.	141
Kapitel 7	
Ret-og-pligt, pligt-og-ret. Aktiveringslinjen under	
Nyrup-regeringerne.	142
Socialdemokratisk idéarv – igen, igen	142
Regeringsgrundlag.	143
Socialdemokratisk aktivering.	144
Lov om kommunal aktivering.	145
Rummeligt arbejdsmarked	148
Ungeordningen fra 1995	148
Lov om aktiv socialpolitik 1997	149
Incitamentstanken foregribes – i nogen grad.	151
Fra samfundsansvar til personligt ansvar	152
Aktiveringslinjen – arbejdetikkens udvikling og dominans	153
Ændret tankesæt i Socialdemokratiet	154
En ronkedor har ordet.	155

Kapitel 8

Ret-og-pligt, pligt-og-ret. Aktiveringslinjen under

Fogh-regeringerne	157
Regeringsgrundlag.	160
Fra opkvalificering til incitamenter og nedskæring	161
Starthjælp og introduktionsydelse	162
Flere incitamenter – nedsat kontanthjælp og sanktioner.	163
Kontanthjælpsloft, udvidet anvendelse af ungesatsen, ægtefællellæg.	165
Sanktionslinjen udvides i 2006	167
Socialdemokraternes og de radikales kursskifte.	168
Strammere sanktionskrav	169
Thorning-Schmidt-regeringen gør op med VKO	170
Kontanthjælpsreformen 2013	172
Venstres beskæftigelsesoplæg 2013	173

Kapitel 9

Velfærdsstatens iboende spændinger. 13 dilemmaer.	175
Velfærdsstatens 1. dilemma – dens grundproblem	175
<i>Velfærdsstatens værensorden vs. den privatøkonomiske rationalitet</i>	175
Velfærdsstatens 2. dilemma. Tilskyndelse til arbejde	177
Velfærdsstatens 3. dilemma. Rollebyttets vanskelighed	179
Velfærdsstatens 4. dilemma. Gruppestørrelsen	180
Velfærdsstatens 5. dilemma. Ansvarsforflygtigelsen.	180
Velfærdsstatens 6. dilemma. De aktive vs. de passive	181
Velfærdsstatens 7. dilemma. Hvem deler jeg væren med?	182
Velfærdsstatens 8. dilemma. Universalisme vs. målretning.	183
Velfærdsstatens 9. dilemma. Solidaritetens retning	185
Velfærdsstatens 10. dilemma. Statens rolle	186
Velfærdsstatens 11. dilemma. Paternalismen og bureaukratiet. . .	187
Velfærdsstatens 12. dilemma. Exit vs. Voice.	188
Velfærdsstatens 13. dilemma. Ansvarlighed eller umyndiggørelse	188
En heroisk slutbemærkning. Velfærdsstatens selvdestruktion . .	189

Kapitel 10

Socialdemokratiets programmatisk holdninger 1993 – 2013.	190
Kort om 1961-programmet.	190
Programmerne efter 1993	190
Tesar og valg	196
Pligt kommer før ret	199

Helle Thorning gør sin entre på scenen	200
Fair XXX	202
Regeringsgrundlag 2011	203
En regering på øretævernes holdeplads	204
Kapitel 11	
Socialdemokratiets holdning til staten	207
Socialistiske Blade	208
Socialdemokratiets programmatisk position 1876-1934	208
Socialismen i Danmark	214
Socialismen	215
Mundbergs to pjecer	217
Emil Wiinblads kommentarer til 1888-programmet	217
Socialdemokratiets integration i det politiske system	220
Kapitel 12	
Dansen om den universelle velfærdsstat	225
Det socialdemokratiske perspektiv	225
Magtressourceteorien på ultrakort form	226
Alliancen med middelklassen – »bestikkelsesteorien«	228
Indsats- og risikofordeling	230
Min normative teori	231
Serviceområdet	232
De kontante ydelser	233
Kapitel 13	
En rejse gennem 200 års syn på de nødlidende	234
1800-tallets tre perspektiver	234
Det fordærvede menneske	234
Uforskyldt nød	235
Værdigt og ikke-værdigt trængende	235
Filantroperne, Munck og Holck	237
Fattigkommissionen af 1869	240
Positionerne mod århundredets slutning	242
Uddifferentiering og ambivalens	242
Steincke og »undermålerne«	244
Efterkrigstid	245
Bruddet med fortiden	247
Vinden vender – legitimitetskrisen	248
1980'ernes syn	249

Græsroddeerne redder de nødlidende	249
Fra samfundsansvar til personligt ansvar	250
Incitamentstænkning	251
Opgør med krævementaliteten	253
 Kapitel 14	
Fra velfærds- til valgstat? Lidt om frit valg i Danmark	255
Er den klassiske velfærdsstat under erosion?	255
Kritiske øjeblikke.	255
Legitimitetskrise	256
Paradigmet udfordres	257
Socialdemokraternes første reaktion	258
Moderniseringsprogrammet 1982-88	258
SAMAK-rapporten.	260
Fortsat borgerlig modernisering i Danmark 1989-1992	261
De socialdemokratiske ledede regeringer 1993-2001.	
Regeringsgrundlag.	264
Status.	265
Uro i Socialdemokratiet.	265
1998-kongressen	267
Regeringens reaktion.	268
Modernisering under borgerlige regeringer 2001-2008.	
Regeringsgrundlag.	271
Virkeliggørelsen.	271
Påvirkning af værdierne	276
 Kapitel 15	
Hvad har vi så lært af det?	277
Normskred	277
Solidaritetsbegrebet	279
Aktivering	281
Incitamentstænkning.	282
»Pligt-og-ret« – en socialdemokratisk grundværdi?	284
Værdigt og ikke-værdigt trængende	286
Socialdemokratiets holdning til staten	287
Socialdemokratiet og universalismen.	290
Personligt og kollektivt ansvar.	293
Frit valg	296
Velfærdsstatens selvdestruktion?	298

Appendiks	
Fragmenter af en forklaring	299
Idéen om idéer	301
Lidt mere om idéer som begreb	302
»Framing«	304
Modhistorien til velfærdsstaten	305
En kort teoriehistorie	306
Virkningen i Danmark	308
Public Choice og New Public Management	313
Illustrationer	315

Forord

For nogle år siden blev der foretaget en undersøgelse af, hvordan danskerne så på velfærdssamfundet.¹ 79 pct. så det først og fremmest som et fællesskab, man var moralsk forpligtet til at bidrage til. Så betød det mindre, om der var ligevægt mellem ydelse og nydelse. Der var altså, må man tro, opbakning til velfærdsstatens normative grundlag, som det udfoldes i kapitel 2; men når der blev stillet andre spørgsmål, fornemmes det, at det første svar – de 79 pct. – måske snarere spejlede, hvordan respondenterne mente, det burde være. Der var nemlig samtidig et flertal (51 pct.), som anså det for vigtigt, at det, man bidrog med, og det, man fik, balancerede over et livsløb. Ikke mindre end 72 pct. svarede, at alt for mange – og det var selvfølgelig de andre – kun tænkte på, hvad de kunne rage til sig, og ikke på, hvad de kunne yde. Svarene spejler velfærdsstatens iboende dilemmaer, jf. kapitel 9.

Den enkelte pendulerer mellem forskellige opfattelser, så vedkommende på en og samme tid gør brug af forskellige og indbyrdes modstridende virkelighedsforståelser.

For nylig viste en lignende »undersøgelse« – den slags skal læses ikke med et gran, men med en stor håndfuld salt – at 57 pct. af danskerne mente at have pligt til at påtage sig et hvilket som helst job, de fik tilbudt, hvis de ikke havde andet på hånden. Kun 27 pct. så det som en betingelse, at jobbet modsvarede deres uddannelse, bopæl og karrieremønster.² Et klart flertal fandt, at det var en pligt ikke at medvirke til sort arbejde. Samtidig mente 65 pct. af de adspurgte, at de var berettiget til at skaffe sig alle økonomiske fordele inden for lovens rammer.³

Igen ser man virkelighedsforståelsens balkanisering; men samtidig synes der at være noget om snakken.

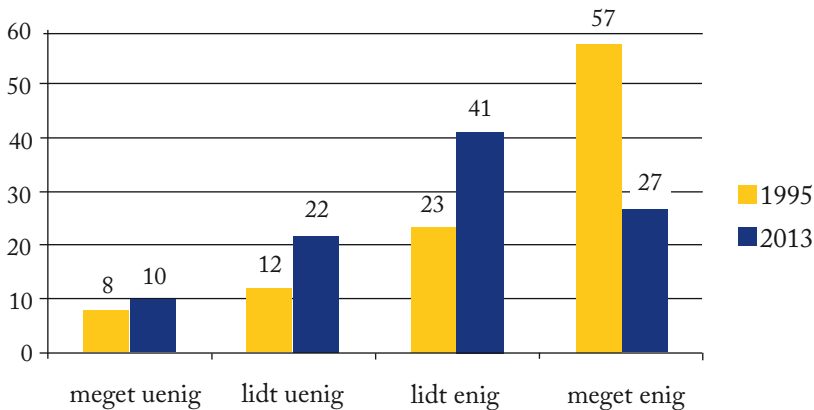
---

1 Epinion A/S for Information, den 24. november 2004.

2 »Pligten vender tilbage« 2013, *Kristeligt Dagblad*, den 19. juli (YouGov for Kristeligt Dagblad).

3 »Vi tager, hvad vi kan få fra samfundets kasse« 2013, *Kristeligt Dagblad* den 29. juli (YouGov for *Kristeligt Dagblad*).

Figur 1. Jeg vil hellere klare mig selv frem for at bede det offentlige om hjælp, selv om jeg har ret til den

Kilde: 1995: »Borgerne om velfærdssamfundet« Socialforskningsinstituttet, Social Forskning, august 1996; YouGov for Momentum 2013.

En ny »undersøgelse« mere end antyder, at rettighedstænkningen har været under udvikling, jf. figurerne 1 og 2.⁴

Mens 57 pct. af dem, man havde spurgt, i 1995 foretrak at kunne klare sig selv uden offentlig bistand, var andelen i 2013 reduceret til 27 pct. Det kan man selvsagt tolke på mange måder, men under alle omstændigheder antyder det en udvikling af en kultur, hvor »rettigheder« tages som selvindlysende.

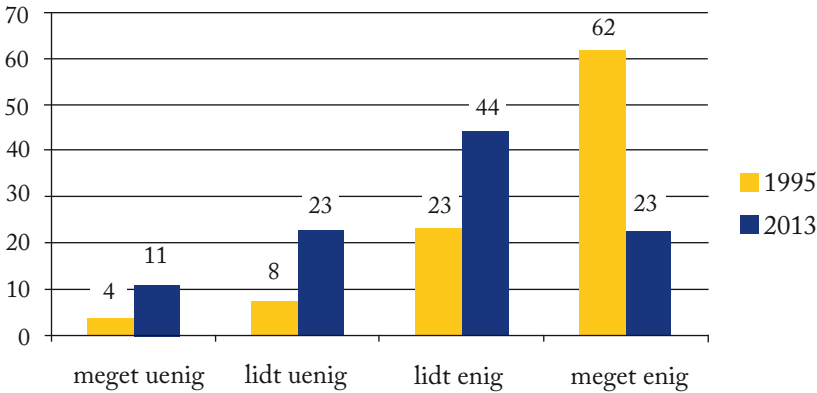
Tilsvarende var det i 1995 sådan, at 62 pct. af de adspurgte mente, at det var vigtigt med tilskyndelser til at klare sig selv, mens det i 2013 kun var 23 pct., der delte denne opfattelse.

Det synes, som om vi står i et dilemma mellem hyldesten til velfærdsstaten som normativt projekt og den almenmenneskelige tilbøjelighed til at bjerpe sig en plads i solen. Derfor er »pligt-og-ret«-tankegangen kommet til at spille en større og større rolle blandt politikerne og dermed i den politiske beslutningsproces. Hvis vi nemlig opførte os, som velfærdsstaten forudsætter, var »pligt-og-ret«-parolen uden mening.

Da jeg besluttede at skrive et lidet skrift som grundlag for diskussion på et seminar i anledning af mit 40-års jubilæum som professor i socialpolitik, valgte jeg temaet om »pligt-og-ret« – både som en forståelig nødvendighed og som et brud med den klassiske velfærdsstats værdimæssige

4 Momentum 12, 20. august 2013.

Figur 2. Det offentlige skal kun sikre den enkelte gennem et begrænset antal ydelser og tilskynde folk at klare sig selv.

Kilde: 1995: »Borgerne om velfærdssamfundet« Socialforskningsinstituttet, Social Forskning, august 1996; YouGov for Momentum 2013.

grundlag. Samtidig kigger jeg lidt på tanken om frit valg – også som et brud med knæsatte principper.

Når bogen har fået undertitlen »Refleksioner over den socialdemokratiske idéarv« skyldes det dels, at Socialdemokratiet har været den bærende kraft bag velfærdsstatens etablering og udvikling, dels at partiet aktuelt søger at begrunde de stedfindende ændringer i sine oprindelige idéer. Det er tvivlsom tale i strid med intellektuel ædruelighed. Derfor disse jubilæumsrefleksioner, der åbent taler om velfærdsstatens selvdestruktive kræfter.

Nok tegner de følgende sider et stykke historie, men det er en historisk fremstilling med afsæt i nutiden. Formålet er at vise, at en god del af den argumentation, som knytter sig til »ret-og-pligt«-parolen og til statsopfattelsen, ikke har den baggrund, socialdemokratiske politikere hævder. Sigtet er derfor mere at forstå nutiden end at forstå fortiden eller at bruge en forståelse af fortiden til at forstå, hvad der rører sig i nutiden: en »history of the present«, som det er blevet kaldt.

Det er derimod ikke mit anliggende at drøfte aktiveringspolitikens og dens enkelte elementers effekter. Det er idéerne, der i fokus.

Den opmærksomme læser vil se, at der mellem kapitlerne er enkelte gentagelser. Fx indeholder kapitel 13's sidste del en række observationer, som også er behandlet i tidligere kapitler. Det er helt bevidst, dels fordi jeg har ønsket, at de enkelte kapitler skal kunne læses selvstændigt, dels, fordi bogen både har en række kronologisk sammenhængende kapitler

(3-8), og fordi andre kapitler (9-15) har en mere enkeltstående, tematisk karakter.

Bogen springer i en del passager ud af det store arbejde, jeg sammen med kolleger har gennemført over de senere år: Udarbejdelsen af *Dansk Velfærdshistorie*, hvis sjette og sidste bind udkommer den 5. august 2014 – min 70-års fødselsdag. Der er derfor grund til at takke kollegerne for et strålende samarbejde, og der er i særdeleshed grund til at takke Carlsbergfondet, hvis grandiose bevilling har gjort projektet muligt. Denne bog er, kan man sige, en høvlspån af en større bjælke.

Ikke mindst en tak til min nærmeste kollega og gennem de sidste små ti år uundværlige ‘legekammerat’, professor ph.d. Klaus Petersen.

Samtidig en varm tak til Syddansk Universitetsforlag, hvor Martin Westergaard og Donald G. Jensen gennem årene har været fantastiske samarbejdspartnere.

Når jeg betænker arbejdet med velfærdshistorien, arbejdet med ATP’s historie, der udkommer den 1. april 2014, denne lille bog og mange tidsskriftsartikler, kan jeg godt se, at jeg ikke på så kort tid har kunnet skrive så meget uden at forsømme noget. Jeg har næppe i forhold til min kone levet hverken efter de velfærdsstatslige normer eller efter »noget-for-noget«-parolen. Det kan jeg heller ikke love at gøre i de kommende år. Der er mange projektidéer, der endnu spøger. Derfor kan jeg alene – ved at dedikere bogen til hende – sige tak for overbærenhed.

Center for Velfærdsstatsforskning
Syddansk Universitet
september 2013
Jørn Henrik Petersen

Et tilbageblik

Det, der var, er det samme som det, der kommer,
det, der skete, er det samme som det, der vil ske;
der er intet nyt under solen.

Prædikerens Bog

Når jeg i fuld vigør under udarbejdelsen af det sidste bind af *Dansk Velfærds historie* – med udgivelsen af disse sider og afholdelse af et seminar – celebrerer mit 40-års jubilæum som professor i socialpolitik, sker det med et samtidigt blik på nutid og fortid. Det fremkalder erindringen om den intense debat, som direkte og indirekte blev fremkaldt af min lille bog *Vandringer i velfærdsstaten*, der udkom i 1996.¹ Den handlede om velfærdsstatens legitimitet eller måske snarere om legitimitetens fravær. Den kunne være skrevet i dag.

Den vil næppe blandt de kolleger, der mener at have en præcis viden om, hvad god videnskab er, påkalde sig større opmærksomhed. Næppe heller vil de kaste sig over de kronikker, jeg også skrev i 1996. Det er så deres problem.

Jeg hører til den uddøende generation, der tillader sig at mene, at en samfundsvidenskab, som er løsrevet fra samfundet, er en kunslære uden varig betydning. Det er da helt i orden med mig at fokusere på publicering af høj abstraktionsværdi i »internationalt anerkendte tidsskrifter«, men det gælder om dem – de »anerkendte artikler« – som det gælder om Anders And. Der er ikke noget galt i at skrive og læse Anders And, men Anders And alene gør det ikke.

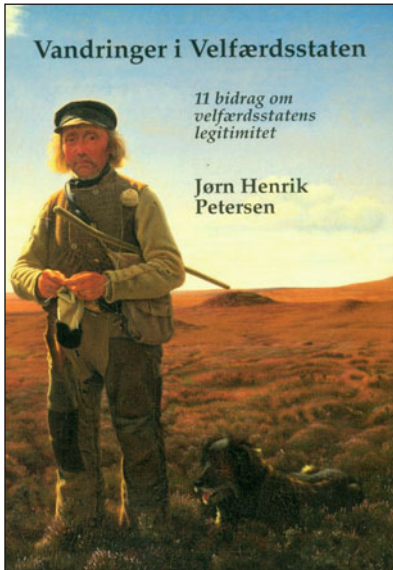
Virkningshistorisk har, vil jeg påstå, *Vandringer i velfærdsstaten* og dens senere ledsageudgivelse *Moralske epistler*² sammen med mine mange kronikker og kommentarer haft en større effekt end mange af mine skrivelser i »de anerkendte«.

Det samtidige og det historiske blik kunne rette sig mod flere fænomener, og om de fleste gælder det, at de ikke spejler noget nyt under solen. Jeg

---

1 Jørn Henrik Petersen 1996, *Vandringer i velfærdsstaten: 11 bidrag om velfærdsstatens legitimitet*, Syddansk Universitetsforlag, Odense.

2 Jørn Henrik Petersen 1999, *Moralske Epistler*, Syddansk Universitetsforlag, Odense.

I 1996 udgav jeg Vandringer i velfærdsstaten. Mange så den som en »mørkemand« udgydelser, men i dag genfindes mange af bogens pointer i den socialdemokratiske retorik.

har på menukortet valgt at kaste mig ud i en refleksion eller to over den nyeste tids socialpolitiske mantra: »Pligt-og-ret«. Gerne vil koret af dem, der kvæder denne vise, se den som central bestanddel af den socialdemokratiske idéary, idet de samtidig foregiver at præsentere noget nyt. Først henviser de til de røde faner, hvilket, jf. kapitel 3, alene dokumenterer manglende historisk indsigt. Så peger de på Stauning-tiden, og det er, som vi skal se i kapitel 4, i bedste fald en sandhed med megen modifikation.

Sådanne påstande virker lettere provokerende på den, der gerne har ageret som kritiker og derfor høstet megen høl; men hvis der ikke er hofnarre, der tilfører debatten en smule salt ved at agere Rasmus Modsat, ja, så løber vi bare i halen på en tidsånd, hvis rødde de færreste kender. For mig har det altid været vigtigt, at jeg som professor ikke kun skulle skrive tykke afhandlinger og lærde artikler. Det har været mig mindst lige så vigtigt at pirre mine medborgeres moralske samvittighed og at blive taget alvorligt også af samfundets beslutningstagere. Om det er lykkedes, må andre vurdere.

Som det vil fremgå af bogens medievandring gennem årene 2011-2012, spillede tanken om »pligt-og-ret«, overvejelserne over synet på staten og tvivlen om universalismens velsignelser en stor rolle. Netop det giver minder om året 1996.

De spørgsmål i de aktuelle diskussioner, jeg vil kigge på, berører følgende temaer:

Det normskred, der synes at være sket, og som efter lange tilløb har motiveret politikernes stærke understregning af »pligt-og-ret«-metaforen;

Indholdet af solidaritetsbegrebet. Retter solidariteten i dagens Danmark sig primært mod dem, som har det svært, eller er vi blevet mere optaget af at sikre solidaritet mellem dem og med dem, der sidder på den grønne gren?

Hvilken rolle har incitamentstænkningen spillet, og hvad er det for en opfattelse af mennesket, denne tænkning afspejler?

Er »pligt-og-ret« en socialdemokratisk grundværdi/kernepolitik?

Er vi ved at genoptage det 19. århundredes skel mellem værdigt og ikke-værdigt trængende?

Er det rigtigt, at Socialdemokratiet har været/er et parti med en kritisk holdning til staten?

Hvad er universalisme, og hvad har været Socialdemokratiets syn på universalismen?

Hvad er forholdet mellem universalisme og målretning af ydelserne?

Hvad er forholdet mellem personligt og kollektivt ansvar?

Hvilket menneskesyn ligger bag de skiftende positioner?

Hvorfor har idéen om frit valg i den grad vundet indpas, og hvordan forholder den sig til tankerne bag den klassiske velfærdsstat?

I dette tilbageblik ser jeg lidt på diskussionen i 1996 og mine daværende ræsonnementer over den velfærdsstatslige problematik. Det følges i kapitel 1 af en medievandring, der afdækker Socialdemokratiets heroiske bestræbelser på efter regeringsdannelsen i 2011 at give regeringens politik et lag socialdemokratisk, ideologisk fernis. Kapitel 2 udvikler elementer af en normativ teori om velfærdsstaten. Hvad er det, der skal til, hvis vi skal tale om en velfærdsstat?

Vel vidende, at enhver samfundsform altid er under ændring, er mit postulat, at den klassiske velfærdsstat bygger på principper, der kan anvendes i en lakmusprøve på, om man med rimelighed fortsat kan betegne samfundet som en velfærdsstat. Kapitel 2 beskriver m.a.o. min målestok. Den betyder, at det for mig er tom snak, når grundlæggende ændringer hævdes at føre frem mod »den moderne velfærdsstat«. At betegne noget som »moderne« er i sig selv en floskel, der kan betyde hvad som helst.

Kapitlerne 3-8 fremstiller hovedtræk af diskussionerne om »pligt-og-ret« fra den tid, da »Gør din pligt og kræv din ret« blev det mantra, der stod at læse på 'de røde faner', og frem til i dag. Kapitel 3 afhandler betyde-

ningen forud for de første sociale love og dokumenterer, at datidens brug af begreberne pligt og ret var grundlæggende forskellig fra den aktuelle brug. I det efterfølgende kapitel 4 behandles den fase, der i lange stræk blev ledet af Th. Stauning. Kapitlet viser, at den gensidige forsørgelsespligt var fælles gods for de politiske anskuelser, mens pligten som pligt i aktuel betydning primært var et anliggende for de borgerlige partier. For Socialdemokratiet var det rettigheder, der stod i centrum, også selv om partiet bakkede op om »værdighedsbestemmelser«, »retsvirkninger« m.v. som grundlag for en »sædelig adfærd«. Derefter ser vi i kapitel 5 på, hvordan man i 1960'erne udviklede, hvad jeg kalder den »klassiske velfærdsstat«, og afskaffede de »pligtelementer«, der spillede en vis rolle i den forudgående fase. Fokus i kapitel 6 er rettet mod velfærdsstatens legitimitetskrise, der udspillede sig fra 1973 til 1993. I denne periodes slutning virkede den daværende socialminister Aase Olesen for »noget-for-noget«-tanken. Det var i særdeleshed hende, der satte aktiveringsidéerne i søen.

Aase Olesens idéer slog for alvor igennem under Nyrup Rasmussens regeringer i 90'erne. Ikke mindst loven om kommunal aktivering (1993) og lov om aktiv socialpolitik (1997) spejler et brud med fortidens socialdemokratiske tænkning. Det ser vi på i kapitel 7 – og delvis i dette tilbageblik, jf. nedenfor.

Også i 90'erne forsøgte socialdemokraterne sig med en kontinuitetsstrategi, jf. appendiks, der skulle vise, at »pligt-og-ret«-metaforen var partiets arvegods – som nævnt en tvivlsom påstand. I det omfang, dagens socialdemokrater hævder at bære på en arv, er det en arv, de først lagde grunden til i 1990'erne. Det gør kontinuitetsstrategien en smule tvivlsom. Endelig behandler kapitel 8 begivenhedsforløbet under Fogh Rasmussens regeringer i 00'erne. De var præget af en incitamentstænkning, der ville noget. Socialdemokraterne fulgte med i årtiets første halvdel, indtil partiet distancerede sig. Hvad der skete, da Helle Thorning-Schmidt kom til, fremgår af kapitel 1's medievandring og de afsluttende bemærkninger i kapitel 8.

Den bevægelse væk fra ideen om »noget-for-ingenting«, der prægede den klassiske velfærdsstat, og hen imod tanken om »noget-for-noget«/»pligt-og-ret«, søger kapitel 9 at forklare ved velfærdsstatens indbyggede dilemmaer, ja endog ved en tanke om, at velfærdsstaten har iboende selvdestruktive elementer. Hovedpointen er spændingen mellem de krav, som må stilles til dem, der vil leve i en »noget-for-ingenting«-velfærdsstat, og de øjensynlig stærke tendenser til i stedet at agere som »økonomisk menneske«, der vedvarende søger at bjerge sig sin plads i solen. Det er det, som undertiden kaldes »krævementalitet«.

Denne diagnose følges i kapitel 10 af en fremstilling af Socialdemokratiets programmatisk holdning siden 1993. Man kunne mene, at det bryder lidt i kronologien, som ellers styrer kapitlerne 3-8; men dels sigter kapitel 10 på et specielt problem, dels var det i perioden efter 1993 og ikke tidligere, »pligt-og-ret«-metaforen fik sin udformning som reaktion på, at befolkningen med Hal Kochs ord virkede som »privat«- og ikke som »samfundsmennesker«. Jeg har derfor fundet det ønskeligt specielt at se på perioden 1993-2013.

Kapitel 11 kaster et blik på Socialdemokratiets klassiske holdning til staten. Fremstillingen viser, at det er lemfældig omgang med historien at hævde, at den socialdemokratiske idéarv bygger på en skepsis over for staten. Selvsagt er det rigtigt, at de første socialister så staten som magthavernes bastion, der skulle nedbrydes; men det er tanker, der ligger forud for etableringen af det danske socialdemokrati, og som ikke på noget tidspunkt efter 1871 prægede Socialdemokratiet – tværtimod.

Universalismen behandles kortfattet i kapitel 12, der sætter spørgsmålstegn ved den så ofte omtalte »bestikkelsesteori«.

I alle kapitler spiller forholdet mellem kollektivt og individuelt ansvar en stor rolle. Hvilket ansvar påhviler det offentlige, og hvad er den enkeltes eget ansvar? Svaret afspejler i høj grad synet på mennesket og ikke mindst synet på dem, der af den ene eller den anden årsag har det svært. Derfor tager kapitel 13 os med på en tour de force gennem historiens skiftende syn på »de nødlidende«.

Fokus har hele vejen igennem været rettet mod »pligt-og-ret«-parolen, men i kapitel 14 kaster vi også et blik på, hvordan idéerne om frit valg blev udviklet gennem de sidste 25 år. Mens »pligt-og-ret« er et forsøg på at modvirke enkeltindividernes trang til at opnå et givet resultat med den mindst mulige indsats, spejler tankerne om frit valg netop en imødekommehed over for det økonomiske menneskes forventning om selv at kunne vælge – at være kunde snarere end at være borger med ansvar for helhed og fællesskab. Tanken spejler den individualisering af samfundet, der har fundet sted.

Bogen afsluttes i kapitel 15 med en opsamling af, hvad vi har lært af de foregående kapitler. Hvad viser historien om især Socialdemokratiets holdninger til de temaer, bogen har kigget på?

I de foregående kapitler er vi stødt på tanken om udvikling af en »modhistorie« til fortællingen om velfærdsstaten. En modhistorie, der næsten har karakter af en »perversitetshypotese«. Vi har også set på brugen af forskellige retorisk-semantiske greb, når et parti har villet forsvare eller angribe »eksisterende bastioner«. Der ligger m.a.o. et vist teoretisk per-

spektiv bag analysen. Dette perspektiv er for den særligt interesserede læser præsenteret kortfattet i et appendiks.

Modhistorien har primært været fortalt og perversitetshypotesen luftet af de borgerlige partier, men i de fleste tilfælde er socialdemokraterne – om end med tøven, men med megen pragmatisme – fulgt med. Det er måske netop pragmatismen, der er den egentlige socialdemokratiske arv – på godt og ondt.

Socialdemokratiets 125-års jubilæumskongres

Denne 1996-kongres er i mange henseender interessant, men for dens bredere betydning henviser jeg til det bind af *Dansk Velfærdshistorie*, der udkommer den 5. august 2014.³ På dette sted er fokus rettet mod statsminister Poul Nyrup Rasmussen i almindelighed og hans udsagn om pligt, ret og universalisme i særdeleshed. Det er ikke mindst ham, der pauker »pligt-og-ret«-parolen ind i Socialdemokratiet på et tidspunkt, hvor social- og beskæftigelsespolitik er ved at smelte sammen.

Dengang som nu var der et sælsomt forhold mellem Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Weekendavisen gik så langt som til at sige, at Nyrups regering sad på Marianne Jelveds nåde og barmhjertighed.⁴ Onde tunger kunne måske også se Thorning-Schmidt-regeringen som mere end noget andet afhængig af Margrethe Vestager.

Derfor må Nyrups udsagn ses i samspil med de radikales notat »Velfærd med social profil«, der forelå forud for de radikales landsmøde, som fandt sted i umiddelbar forlængelse af Socialdemokratiets kongres. Notatet ville gøre op med »forsørgerkulturen«, som Marianne Jelved så som udtryk dels for en individualisering, dels for en »rettighedskultur«:⁵

Vi skal først og fremmest forhindre, at der kommer flere goder til den velbjærgede middelklasse ...

Mit opgør med forsørgerkulturen løses ikke over en finanslov. Det vil tage år ...

Klassekampen er blevet til kampen om at bevare velerhvervede rettigheder.⁶

3 Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen (red.) 2014, *Dansk Velfærdshistorie*, bind 6, *Hvor glider vi hen?*, Odense.

4 »Jelved og magten« 1996, *Weekendavisen*, den 13. september.

5 »Opgør med forsørgerkulturen« 1995, *Politiken* den 11. december.

6 »Marianne Jelved gør op med forsørgerkultur« 1996, *Jyllands-Posten*, den 11. september.

Som det dengang var Marianne Jelved, der satte tonen, synes i dag Margrethe Vestager at være i førsædet.

Marianne Jelved henviste som modbillede til en programerklæring (1901) fra husmandsforeningerne:

Vi vil være myndige. Kundskab er magt. Ved denne magt vil vi hævde vor plads. Ikke ved vort flertal. Frem for alt vil vi opøve os i selvhjælp, og vi vil stå på egne ben.

Det spejlede givetvis en udbredt holdning i det danske samfund fra århundredskiftet og frem mod tiden efter den anden verdenskrig, jf. kapitel 4. Programerklæringen kunne utvivlsomt være blevet kontrasteret af K.K. Steincke – socialreformens fader.

Som Carina-sagen i 2011 blev katalysator for dagens socialdemokratiske forsøg på at »nyformulere« partiets ideologi, var det dengang det radikale notat, som, sammen med Nyruks behov for at hele såret efter det forudgående formandsopgør, motiverede klare udsagn af ideologisk karakter.

Statsministeren bakkede op om universalismen. De velstillede skulle fortsat modtage børnecheck og folkepension. »Det sikrer middelklassens

opbakning til velfærdsstaten«. ⁷ Han pegede samtidig på, at ordninger med aftrapning for samtidig indkomst ville skærpe »samordningsproblemet«. Samtidig indkomstskat og aftrapning af sociale ydelser ville skabe en meget høj effektiv marginalskat. Nyrup erkendte også, at mange unge havde svært ved at komme til rette med »forsørgersamfundets kollektivism«. Derfor måtte der lægges større vægt på den enkeltes valgmuligheder – ikke som et liberalt initiativ, men som vejen til større ansvarlighed. Velfærdssamfundet måtte finde tilbage til de grundlæggende værdier om ansvar og arbejde, pligt og ret, som prægede Staunings socialdemokratiske regeringer, udtalte han. ⁸ Der er ikke meget nyt under solen. Velfærdssamfundet havde i for høj grad taget ansvaret fra den enkelte:

Folk må forstå, at samfundet ikke er en gratisautomat – at samfundet kun hænger sammen, hvis vi tager ansvar for det, der rækker ud over vores hæk og havelåge ...

Vi skal bygge på rettigheder og pligter. Samfundet må levere valgmulighederne, hvad enten du er høj eller lav, men den enkelte har også pligt til at vælge – ikke kun som individ, men som del af et fællesskab.

Han understregede, bemærk også her, jf. kapitel 1, ligheden med den aktuelle retorik, at »Der er sket nogle norm- og værdiskred, som vi skal have samlet på en klar måde ... Du har rettigheder, men saft-suse-mig også forpligtelser. De sammenhænge er basale, hvis man vil undgå at gå i et med tapetet med de andre lande«. ⁹

Nyrup noterede ganske som den nuværende regering et »norm- og værdiskred«, og han understregede sammenhængen mellem pligter og rettigheder.

I sin kongrestale vendte han sig mod tanken om, at de velbjærgede blev bestukket til at støtte velfærdsstaten, men fastholdt tanken om universalisme: »Vi bestikker ikke de rige ved den lige adgang til uddannelse og sygdomsbehandling. Nej, de rige nøjes med de samme vilkår som alle andre. Det har den positive effekt, at de ressourcestærke også har en interesse i at sikre en ordentlig standard«. ¹⁰ Han satte m.a.o. ikke det spørgsmåls-

7 »Middelklassen er kittet i velfærdsstaten« 1996, *Politiken* den 6. september.

8 »Tilbage til Stauning« 1996, *Politiken* den 6. september; se også »Solidariteten har en pris« 1996, *Aktuelt* den 7. september.

9 »Nu skal särene heles« 1996, *Jyllands-Posten*, den 8. september.

10 »Selvsikker Nyrup svingede pisen« 1996, *Berlingske Tidende*, den 12. september. Nyrup understregede det samme i 1998: »Grundtanken i velfærdssamfundet Danmark er, at alle har nogle rettigheder, og alle har nogle pligter. Pligt til at gøre en indsats, hvis

Der var ikke »uld i mund«, da Nyrup i 90'erne præciserede doktrinen om »pligt-og-ret«.

tegn ved den universelle velfærdsstat, som vi finder i dag, og som man også finder i den socialdemokratiske historie.

Nyrup lagde sig samtidig i kølvandet på et synspunkt, der i årene forud med tyngde havde været markedsført ikke mindst af Venstre: »Alt for mange bærer rundt på den fejløpfattelse, at de fleste af vores livsomstændigheder er samfundets problem. Men det har aldrig været tanken med velfærdssamfundet, at vi ikke skal påtage os et personligt ansvar«.

Den velfærdsmekanisme, vi har bygget op nu - og som bygger på om du er høj eller lav, rig eller fattig - så har du en række rettigheder og pligter ...

Men det centrale hænger sammen med, at hvis du vil bygge et samfund op om rettigheder/pligter, med høj information, med stort ansvar, med stor bevægelighed i en international verden, så er du nødt til at have meget brede adgange - til både tryghed og dygtiggørelse. Ellers får du ikke folk til at bevæge sig. Det er den grundlæggende tese.¹¹

Ansvarligheden, universalismen og mantraet om »pligt-og-ret« stod ganske som i dag i centrum; men der var også afvigende meninger. Tidligere socialminister Bent Hansen skrev maliciøst:

---

man kan. Rettigheder til et stærkt håndtryk, hvis man kommer i vanskeligheder, se »Velfærd for alle - på dansk« 1998, *Aktuelt* den 31. august.

11 »Solidariteten har en pris« 1996, *Aktuelt*, den 7. september.

Sidste år gennemførte arbejdsminister Jytte Andersen en såkaldt ‘dagpengereform’, hvis blåtryk var tegnet på et radikalt tegnebræt.

Under varemærket ‘aktivering’ var det reelle indhold, at arbejdsløse efter en periodes ledighed skulle tvinges i arbejde - ikke til normal løn, men for dagpengene. Symptomatisk for reaktionen i rodnettet var en bemærkning fra kontingent-opkræveren i min egen socialdemokratiske forening. Over en kop kaffe, der er et fast led i opkrævnings-ritualet, sagde hun: ‘Det er hårdt. Nu skal jeg tvinges til at trælle for den forsikring, jeg har betalt til hele mit liv.’ Hun vil gerne i arbejde.

Men de arbejdsgivere, der leder og fordeles arbejdet, har ikke været motiveret til at ansætte hende. Hun skal til gengæld ‘motiveres’.

Socialminister Karen Jespersen gentager nu manøvren med en ændring af bistanstloven skåret over samme læst. Folk skal i fiktive job og kun til en ‘løn’, der svarer til bistansthjælpen. Det er en form for kunstigt åndedræt på arbejdsmarkedet. Hvis projektet skal betragtes som en blomst på det socialdemokratiske træ, så er det en plasticblomst af den slags, der på afstand ser køn ud, men ikke har nogen forbindelse med det levende liv ...

De, der ‘aktiveres’ efter dagpengereformen eller efter den nye bistanstlov, er retsløse i forhold til deres arbejdsgivere. Det er at skrue tilstanden på en stor del af arbejdsmarkedet tilbage til tiden før septemberforliget af 1899 ...

Når virkningerne af de to reformer for alvor folder sig ud, får vi et nyt befolkningselement: ‘fattige i arbejde’. Hvis de bliver sat til meningsfuldt arbejde, tager de arbejdet fra de mest udsatte på det rigtige arbejdsmarked, de ufaglærte. Hvis de bliver sat til meningsløst arbejde, er hele manøvren – meningsløs ...

Tidligere reformer på arbejdsmarkedet og socialpolitikken er udgået fra de respektive ministre og ministerier. Mennesket var i centrum. Nu er det omvendt: Finansministeriet er i centrum, og de berørte skubbes ud i en tilstand af retsløshed under varebetegnelsen ‘aktivering’. Der er ingen fremadrettet tænkning i de to reformer. De er visionsløse illusions-numre ...

Arbejdsministeriet og Socialministeriet, har altid i socialdemokratisk ledede regeringer været spydspidsministerier. Nu er de reduceret til departementer under Finansministeriet.

Ikke mindst det sidste er der måske også dem, der i dag ville mene.

Nok ville partiledelsen »pligt-og-ret«, men der var så sandelig også stærke røster, der talte Roma midt imod. Hvem var bærer af idéarven?

Tre kronikker

I forbindelse med offentliggørelsen af *Vandringer i velfærdsstaten* skrev jeg en kronik.¹² Det er en tidlig diagnose på velfærdsstatens problemer. Grundtanterne genfindes i en udbygget form i denne bog i kapitel 2 om velfærdsstatens normative grundlag og i kapitel 9 om dens iboende spændinger.

Da Poul Nyrup Rasmussen havde givet sin moralske opsang på Socialdemokratiets jubilæumskongres, fulgte jeg den op med en 'søndagskommentar', der diagnosticerede baggrunden for velfærds krisen.¹³ Uden speciel anledning skrev jeg et halvt års tid senere en række refleksioner over pligten og retten og deres samfundsmæssige konsekvenser.¹⁴ Da de hver for sig og sammen giver et bidrag til forståelsen af baggrunden for mantraet om »pligt-og- ret«, genoptrykkes de her. Måske også for at vise, at de aktuelle tanker ingenlunde har ligget mig fjernt.

Den sårbare velfærd

På kort form er det karakteristiske for den danske velfærdsstat, at den er universel. Den er organiseret gennem den offentlige sektor. Og den er finansieret over den generelle beskatning. På en endnu kortere form kan den beskrives på mønstret: Fra alle til alle. Socialsikringsstaten i modsætning til socialforsikringsstaten. Just derfor er velfærdsstaten sårbar.

Sårbar, fordi den enkeltes gøren og laden udspiller sig i en overordentlig stor gruppe. Hele samfundet. Derfor bliver de andre upersonlige, uden ansigter. Medmennesket skjuler sig i anonymitetens kåbe. Det er da rationelt for den enkelte at følge de små klogskabsregler, at være lidt småsmart, og ikke at opføre sig efter de spilleregler, velfærdsstaten forudsætter. Thi da føler man at blive snydt. Derfor opfører man sig hellere, som man tror, de andre opfører sig.

Sårbar, fordi den enkelte ikke oplever en sammenhæng mellem den store roman om velfærdsstatens projekt og den lille novelle om vedkommendes dagligdag. Det bånd mellem betaling (af skatter) og modtagelsen af ydelser, der uomtvisteligt eksisterer på det overordnede niveau, opleves ikke af den enkelte, fordi finansieringen hviler på generel beskatning. Nydelse og ydelse opfattes som to adskilte ting. Man oplever sig i sin rolle som skatteyder og vil

12 »Den sårbare velfærd« 1996, *Fyens Stiftstidende*, den 24. maj.

13 »Velfærds krisen« 1996, *Berlingske Tidende*, den 3. november.

14 »Hvad er min ret? Hvad er min pligt?« 1997, *Berlingske Tidende*, den 1. juni.

have skatterne ned. Og samme man oplever sig i sin rolle som ydelsesmodtager og vil have ydelserne op.

Der er ikke en mekanisme, der knytter det overordnede niveaues finansielle behov sammen med den enkeltes daglige eksistens. Erindres vi ikke vedvarende om vore skiftende roller, opfører vi os skiftevis i den ene og i den anden kapacitet. Individuelt skizofrene. Alle opfører sig, som de tror, de andre opfører sig. Modvilje mod at bidrage til finansieringen og bjergsomhed går hånd i hånd, fordi hin enkelte ikke oplever, at betalingsunddragelse og bjergsomhed går ud over naboen, og at nabovens betalingsunddragelse og bjergsomhed går ud over hin enkelte selv.

Sårbar, fordi fastlåsningsmekanismer hindrer, at den enkelte selv kan bryde ud af arbejdsløshed eller afhængighed af indkomstoverførsler. Det er de samme, der rammes af og fastholdes i en afhængighedsposition; men det indebærer en risiko for samfundsmæssig opdeling i dem og os. At vi alle med mellemrum skifter rolle fra modtager- til yderstatus og fra yder- til modtagerstatus går i glemmebogen. Derfor svækkes i vores hverdag det, der betinger den for velfærdsstaten nødvendige besinden sig. Generøsitet som aktuel betaler. Mådehold som aktuel modtager. Generøsitet og mådehold i udformningen af de enkelte ordninger.

Sårbar, fordi vi føler, at vi selv – eller vore organisationer – har fat i snorene. Og når vi trækker i dem, får vi det, som vi vil. Og det gør vi såmænd også; men vi glemmer, at de andre har fat i de selvsamme snore, og når de trækker, får de det, som de vil. Et absurd marionetteater, hvor individuel rationalitet står i modsætning til det fælles ønskelige.

Sårbar, fordi anonymitetens kåbe skjuler medmennesket. Derfor blindes vi, så vi ikke ser, at samspillet vedrører dig og mig. I stedet bliver det en oplevet vekselvirkning mellem mig og systemet.

Sårbar, fordi de antydede forhold over tid ændrer livskulturen. Fra et liv levet i ansvarlighed til et liv levet i forventning om, at de andre gør noget.

Truslen mod velfærdsstaten er på det bare lidt længere sigt i højere grad et kultur- end et finansieringsproblem.

Finansieringen på grundlag af generel beskatning, den alle omfattende dækning og fastlåsningsmekanismerne tenderer imod den opdeltede befolkning: Dem og os. Med det fra Ronja Røverdatter kendte Helvedesdyb i midten.

Hvis den psykologisk betydningsfulde kobling mellem ydelse og modydelse, yder- og modtagerstatus, ikke eksisterer, handler vi i vore adskilte kapaciteter som forsørgere og forsørgede. I den første med en oplevelse af et højt skattetryk. I den anden med en oplevelse af utilstrækkelige ydelser.

Den danske velfærdsstats etiske grundlag hviler på, at de aktuelle modtagere – selvsagt optaget af ydelsernes tilstrækkelighed – besinder sig på

konsekvenserne for den samfundsøkonomiske effektivitet, ressourceomkostningerne og de finansielle byrder. Og på at de aktuelle ydere besinder sig på, at de perioder før har tilhørt og perioder senere vil tilhøre modtagerkredsen og derfor udviser et passende hensyn til de gamle, de syge, de handicappede, de arbejdsløse, de udstødte osv. [»De fremmede«, »indvandrerne«, »de religiøst dæmoniserede« var endnu ikke for alvor sat på dagsordenen, JHP 2013].

Rettigheder og forpligtelser, mådehold og generøsitet, betalingsvilje og tilbageholdenhed hører sammen, hvis velfærdsstaten skal overleve. Alles adfærd må være sådan, at den kan generaliseres og gøres universel uden at svække velfærdsstatens grundlag. Til mine handlinger må der stilles det krav, at hvis alle andre opfører sig på samme måde, kan velfærdsstaten overleve; men denne etiske adfærd finder kun svag støtte i de økonomiske tilskyndelser og de sociale normer.

Problemet er, at der ikke er noget i vores individuelle hverdag, der stimulerer til den fornødne besinden sig. De økonomiske tilskyndelser virker i ikke ringe grad den gale vej. Og normer har vanskeligt ved at opstå og at blive fastholdt i et alle omfattende solidarisk fællesskab.

Vi anonymiseres i vores indbyrdes forhold og føler os engageret i et spil imod systemet, ikke imod vore medmennesker. Drager vi ved den småsmarte adfærd fordele på systemets bekostning, opfattes det som udnyttelse af et anonymt væsen. Ikke som udnyttelse af vore naboer. De andre er nemlig vore medmennesker. Og i dybeste forstand er de andre på en og samme tid os selv; men det skjuler velfærdsstatens spilleregler.

Velfærdsstaten som værensorden stiller krav, vi som individuelt rationelle individer ikke kan indfri. Skizofrent støtter vi velfærdsstaten på valgdagen (og i gallupundersøgelser), men i hverdagen opfører vi os i vore adskilte roller som ydere og nydere. Velfærdsstaten undergraves. Ingen udviser loyalitet og uselvished, generøsitet og mådehold. Thi spillereglerne er de samme for alle. Og hvis alle i samme grad opfører sig sådan lidt småsmart, er der jo ingen, som bliver snydt. Undtagen de dumme og naive; men når kun de dumme og naive står tilbage, da er velfærdsstaten sprængt.

Skatteunddragelse, tilskudsffleri og sort arbejde hører da til dagens orden; men høje skatter og offentlige ydelser øger prisen på ærlighed og almindelig anstændighed. Og det, der bliver dyrere, efterspørges mindre. Mentaliteten ændres.

Det gør den også af en anden grund. Fastlåsnings i afhængighedssituationer kan fremkalde tillært hjælpeløshed: Passivitet som forventning om, at andre tager hånd om mig. Aggression, der betyder, at man bryder det systems regler, der hindrer en i at kontrollere sin egen situation. Civiliseret snyderi og smartness. Finder man sin skat for høj, føler man sig legitimeret til forsøg på individuel justering. Enten ved behændige manøvrer, der reducerer skatten,

eller ved, hvis man selv eller ens nærmeste berøres af tilskudssystemet, at agere, så man i det mindste i nogen udstrækning kompenseres for den oplevede høje skat. En mentalitet, hvor vi alle hver i vor position efterspørger det risikofrie samfund; men det er uden mening. Vel kan min risiko reduceres, men det betyder, at andres øges. Den enes gevinst er den andens tab; men det skjuler spillereglerne.

Derfor er velfærdsstatens fremtid ikke kun et spørgsmål om, hvorvidt den kan finansieres. Den mulige tendens til dem og os tænkning, mig og de andre, er ikke kun et individuelt velfærdsproblem. Det indebærer en svækkelse af noget så udefinerbart som samfundets sammenhængskraft. Der udvikles nye normer. Hos nogle en indignationskultur i forhold til det etablerede og integrerede samfund. Hos andre en forståelig tilpasning i passivitet. En affinden sig med eller måske endog en foretrækken af en tilværelse uden arbejde.

Fiduserne er kun toppen af isbjerget. Det farlige er, at ordninger, der stimulerer passivitet, påvirker mentaliteten og kulturen, fordi de ændrer befolkningens adfærd.

Kanaliseringen af selviskheden over i det solidariske forudsætter for sin fastholdelse en gensidig relation: Noget for noget. Netop det, der ligger i den vedvarende besinden sig på, at vi skifter roller; men den store gruppes dilemma, finansieringen over den generelle beskatning, illusionen om, at vi får det, som vi vil, når vi trækker i snorene, medmenneskets anonymitet og fastlåsningsmekanismerne hindrer, at vi lever os ind i gensidigheden og opfører os som led i et sammenhængende fællesskab.

Er der ingen kobling – psykologisk, politisk, legalt, økonomisk og/eller normativt – mellem den store roman om velfærdsstatens projekt og de mange små noveller om enkeltmenneskers dagligdag, da er velfærdsstaten truet.

Det er en hypotese, der ikke kan belægges med hårde facts. Den kan kritiseres og modsiges. Og den vil forhåbentlig blive gjort til skamme; men det er vigtigt at forstå, at venter man på bevis for en ændring, er det ofte for sent. Ingen kan overskue sin egen samtid. Og når beviset måtte foreligge, er samtiden blevet fortid. Og så er det for sent.

Derfor er det nødvendigt at diskutere velfærdsstatens sårbarhed. Også selv om det måtte være en diskussion, der baseres på anelsen og fornemmelsen. Det er det, Vandringer i velfærdsstaten gør.

Da jeg for små tyve år siden udgav *Vandringer i velfærdsstaten* og skrev denne kronik, lød der harske ord fra den venstrefløj, hvortil også Socialdemokratiet henregnede sig; men mon dog ikke Karen Hækkerup, Mette Frederiksen og Bjarne Corydon i dag kunne kontrassegnere det meste af kronikkens diagnose?

Velfærdskrisen

Da jeg sidst på denne plads skrev en søndagskommentar, var mit udgangspunkt, at statsministeren på Socialdemokratiets kongres havde understreget, at den enkelte dansker nødvendigvis måtte påtage sig et personligt ansvar for sit eget liv og fællesskabet, hvis velfærdssamfundet skulle kunne fungere og overleve også efter årtusindskiftet. Det er også inspirationen bag de følgende betragtninger. Har man fulgt den fortsatte politiske diskussion, er der tre træk, som falder i øjnene.

For det første, at sprogbrugen har ændret sig markant. Stort set ingen politikere taler om velfærdsstaten. Alle taler nu om velfærdssamfundet. Det er udtryk for den forståelse, at staten som bærer af velfærdsprojektet har udspillet sin rolle, ja, måske endog er faldet i miskredit. Derfor søges projektet nu funderet på anden vis, uden at den virkelige virkelighed af den grund ændres.

For det andet, at begrebet ansvar spiller en stadig mere fremtrædende rolle.

For det tredje, at der kan registreres en vis tilnærmelse mellem de politiske partier på det holdningsmæssige plan ledsaget af en udpræget og for alle gældende forsigtighed, når man nærmer sig konkrete anliggender.

Det er der vel næppe grund til at undre sig over, når man erindrer sig resultaterne af den holdningsundersøgelse, der i august blev offentliggjort af Socialforskningsinstituttet. 91 pct. erklærede sig helt eller delvis enig i, at »man må yde, før man kan nyde«, og 80 pct. sluttede op om det synspunkt, at man hellere vil klare sig selv end bede det offentlige om en hjælp, man faktisk efter reglerne har ret til.

Med sådanne vælgerholdninger er det ret omkostningsfrit at fremhæve betydningen af et øget personligt ansvar – blot det ikke får konkrete konsekvenser for nogen. Lad det være hævet over diskussion, at velfærdsprojektet i sin kerne hviler på et solidt, moralsk fundament. Det kan begrundes på mange måder. Men når al krudtrøgen har lagt sig, er velfærdsprojektets hovedhjørnen den historie, vi alle kender så godt. Fortællingen om den barmhjertige samaritaner.

Den beretter for os om det menneskelige grundvilkår, at livet leves i udsathed og risiko. Og at livet er et liv i indbyrdes afhængighed. Alle kan vi som ham, der faldt i røvernes hænder, blive ramt af livets tilskikkelser, henvist på en afhængighed af andre. Vi er hinandens verden og hinandens skæbne. Også selv om vi alle har en mærkelig og ubevidst forestilling om, at sådan i egentligste forstand hører vi ikke til i 'de andres' verden. For så vidt kan der være gode grunde til den forestilling. Og dem kan vi underkaste en abstrakt

diskussion; men just da bryder fortællingen magtfuldt ind, fordi den 'kan noget', som en debat om principper ikke kan. Den standser ordstriden, fordi den én gang forstået er uomgængelig sand. Hævet over al historisk betinget relativisering fastholder den os på et andet menneskeligt grundvilkår: forpligtigelsen til at holde næstens liv i vor hånd; henvistheden på et liv i ansvar, hvis forsømmelse påfører os skyld. En konsekvens af livet som gave, der samtidig forpligtiger os på livet som opgave. Se, det er jo, fornemmer jeg, en anden opfattelse af begrebet ansvar, end det der præger den standende debat om velfærdssamfundet.

I den politiske retorik synes ansvar mere eller mindre bevidst i højere grad at antyde en 'tilbagevendende' til et borgerligt dannelsesideal: selvanstrengelse, selvfølelse, selvudvikling osv. i et opgør med en periode præget af selvop-tagethed, selvhævdelse, selvrealisering, selvopgivelse og selvmedlidenhed. Derfor ligger der i den politiske tale både over- og undertoner af, at alt beror på den enkelte selv. Og derved knytter man an til et endnu større projekt med rødder i det 17. århundrede: individualismens og uafhængighedens projekt; men fortællingen om den barmhjertige samaritaner vil noget andet. Det er just derfor, den er vigtig.

Den understreger, at vore livshistorier ikke skrives af os selv. Derfor bliver ansvaret noget andet, nemlig det at svare på det foreliggende. Vel er det en menneskelig opgave eksistentielt at overtage sig selv; men pointen er, at vi skal overtage os selv som mennesker, der har fået livet skænket med de deraf flydende fordringer. Ansvar er at svare ansigt til ansigt. Ansvar er at være sat i tjeneste af en anden og hos en anden. Ansvar er at svare, når der er bud efter dig og mig. Enkelte læsere kunne her forledes til at mene, at jeg har fjernet mig fra velfærdssamfundets problemer. Og så er jeg måske alligevel meget tæt på deres kerne. Modsætningen mellem individualismens og uafhængighedens projekt på den ene side og det yngre velfærdsprojekt på den anden. Samhørigheden og forståelsen alle de små skæbner imellem er gået tabt i de moderne samfund, som de har udviklet sig siden slutningen af det 17. århundrede. Individualismen og anonymiteten er blevet et grundvilkår. Individualismens og uafhængighedens projekt betyder, at de mange enkelt-skæbner kun bindes sammen gennem et postuleret skæbnefællesskab uden en overbygning, en anden, der udefra sætter dagsordenen for de små skæbnersandel i verden. Både det enkelte menneske og de af menneskene frembragte institutioner er ideologisk selvberoende. Velfærdsstaten hverken kan eller vil referere til en verden uden for sig selv; men den – menneske eller institution – der for sin eksistens kun kan henvise til sig selv, er afgørende berøvet muligheden for at være normsættende. Derfor er velfærds-krisen dybest set ikke, som man skulle tro, når man påhører politikernes tirader og følger

mediernes behandling, af finansiel natur. Krisen ligger i spændingen mellem ideen og mekanismen.

Når ideen omsættes gennem de politiske processer (mekanismen), holder moralen flyttedag. Fra at vedrøre forholdet til konkrete andre i den umiddelbart givne livsvirkelighed forlægges den til at vedrøre abstrakte andre uden for den umiddelbare realitet. Den flyttes fra livsverdenen til systemverdenen. Den ændres fra at være en fordring om svar, ansigt til ansigt, når der er bud efter os, til at være et med sanktioner belagt krav om at overholde bestemte regler. Ideen bliver sårbar. Den trues af mekanismen. Dog skal man ikke glemme, at reglerne i systemverdenen – i alle tilfælde op til et vist punkt – understøtter moralen og forstærker vores forståelse af, hvad der er ret og rimeligt i omgangen med andre. Og det er godt. Men, og heri ligger problemet, mekanismens dynamik bliver let et dække for fremme af egne fordelingspolitiske interesser. Med den legitime omfordelende velfærdsstat som figenblad udvikler demokratiets interessebaserede politik samfundet, så der nok gennemføres omfordeling, men en omfordeling uden sammenhæng med velfærdsstatens legitime forudsætninger.

Jeg læste for nylig et bidrag af den livsvise tidligere domprovst, nu afdøde Rudolph Arendt, som ville rehabilitere det gamle begreb at være 'værdigt trængende'. Det vedrører ikke, understregede Arendt, spørgsmålet om den enkeltes værdighed, men det handler om den måde, man er trængende på. Talen er ikke om værdige, men om værdigt trængende. Og det gør en forskel. Værdigt er ikke et tillægsord, som præger personen. Det er et biord, der knytter sig til verbet 'at trænge'. Værdigt trængende er derfor dem, som virkelig trænger. Velfærdsstaten er i stedet blevet: Fra alle - til alle. Og det ødelægger den.

Skal velfærdsstaten kunne overleve, er kravet på en og samme tid: generøsitet og mådehold. Generøsitet i forhold til de værdigt trængende. Mådehold i henseende til bestemmelsen af de problemer, vi hver især forventer, at 'de andre' (staten) løser. Med Arendts formulering: »Staten må være tilbageholdende med at løse problemer for folk, som kan løse dem selv. Ellers ender velfærdsstaten med at skabe uværdigt trængende i stedet for at hjælpe værdigt trængende. Hver gang staten eller det offentlige tilbyder at løse et problem for et menneske, som selv kunne løse det, hvis det lagde sig i selen, lægges kimen til endnu en uværdigt trængende, til skade for vedkommende selv og for de værdigt trængende, for man kan ikke hjælpe alle, som bagerjomfruen sagde«.

Netop fordi alle ikke er værdigt trængende, er der mulighed for at hjælpe dem, der er det, dvs. de virkelig trængende. Jo mere ansvar 'systemet' bærer, jo mindre forpligtethed er der grund til i det medmenneskelige samspil.

I uafhængighedens og individualismens projekt, som der selvsagt også kan siges godt om, er fællesskabet dødt. Og dermed er det dødt, som i sidste instans skulle bære velfærdsprojektet. Deraf spænding og krisefornemmelse. Når forpligtigelsen og ansvaret er blevet 'de andres', er næsten blevet klient; men klientgørelse berører i ikke ringe grad den enkeltes ansvar for sit eget liv, muligheden for eksistentielt at overtage sig selv. Og det er just det modsatte af omsorg. Velvilje kan være mere brutal end krav til den enkelte. Som bekendt mente Thomas Nielsen år tilbage at have sejret – ad helvede til – godt. Og deri havde han en pointe. Thi så længe et projekt i sit skød bærer en utopi, har det dog noget at henvise til uden for sig selv; men når projektet ikke længere bæres af utopien, indtræder rådløsheden. Og det er 'ad helvede til'. Det økonomiske system kan hverken leve uden eller med velfærdsstaten. Og det samme gælder vor menneskelige omsorg for hinanden. De rådløse reaktioner på dette dilemma viser, at den/de hidtil bærende utopi(er) er udtømt(e). Kan vi drømme den utopi, hvor vi i fællesskab i fællesskabet genfinder den gensidige forpligtigelse? Svaret ansigt til ansigt. Ikke borger og system. Men menneske og menneske.

I denne kronik antydede jeg, at staten som bærer af velfærdsprojektet måske havde udspillet sin rolle, ja, måske endog var faldet i miskredit, og at der var en spænding mellem det store individualisme-projekt og velfærdsprojektet – uden at jeg dog henfaldt til den ahistoriske påstand, at Socialdemokratiet altid havde været bærer af en stats skeptisk holdning, jf. kapitel 10.

Hvad er min ret? Hvad er min pligt?

Da den første danske lov om forsørgelse af de gamle i 1891 så dagens lys, var det som barn af den gamle fattiglov.

Modtageren af fattigydelser var placeret i en særlig kategori. Var i billedlig forstand stemplet, fordi afhængigheden opfattedes som selvforskyldt.

Derfor måtte fattighjælpen gradvis vige for nye understøttelsesformer. Levealderen voksede, familielivet svækkedes, og nye risici truede den enkeltes dagligdag, uden at det nødvendigvis kunne regnes vedkommende til last, når han eller hun udsattes for denne eller hin begivenhed. Konsekvensen blev en gradvis udskillelse af flere og flere grupper til behandling uden for fattiglovens ramme: de værdigt trængende.

Fattiglovens skønsmæssige forsørgelse blev skridt for skridt erstattet af ydelser, den enkelte er berettiget til, hvis nærmere definerede vilkår er opfyldt. Gennem disse politisk bestemte vilkår fastlægges vi i fællesskab de si-

tuationer, hvor kollektivet er forpligtet i forhold til dets enkelte medlemmer. Samfundet som det store risikofællesskab.

Nu kan et risikofællesskab indrettes på mange måder. Derfor er 'velfærdsstaten' forskellig fra land til land. Tyskerne har deres måde, englænderne deres og vi vor, når det drejer sig om velfærdsstatens konkrete udmøntning.

Til vores form hører bl.a., at vi i stor udstrækning finansierer udgifterne gennem generel beskatning. Andre lande har valgt i højere grad at benytte sig af betaling ved særlige bidrag, der er reserveret til at betale de sociale udgifter. Dermed har vi danskere valgt den finansieringsform, der også (fra et vist tidspunkt) prægede den gamle fattiglov, mens andre lande har lagt sig tættere op ad et system, der i den folkelige mening opfattes som forsikring.

Vi har også i højere grad end andre valgt at fastholde den tanke, at ydelserne bør være indkomstbestemte, så de især kommer dem til gode, der må antages at have størst behov. Også det er en reminiscens fra den gamle fattiglov.

Begge forhold betyder, at den danske velfærdsstat er relativt bedre rustet til at varetage en omfordeling fra de bedre til de ringere stillede.

Endelig har vi fra den danske velfærdsstats tidlige tid som hovedprincip valgt at lade alle være omfattet af de enkelte støtteordninger. I princippet er vi derfor alle risikodækket, når ulykken rammer os, men det er ikke givet, at der derfor tilflyder os de samme ydelser. Det afgør de nærmere vilkår.

Der er mange gode begrundelser for dette system. Såvel historisk som moralsk; men det er på den anden side ikke ganske uden problemer.

Et eller andet sted ligger det i vores kultur, dvs. de værdier, vi grundlæggende er forankret i, at de ægte og autentiske rettigheder og forpligtelser er dem, der skyldes vore roller som købere og sælgere i et marked. Vi skal ikke overbevises om, at vi har ret til det, vi har købt. Aftalen eller kontrakten knæsetter umiddelbart både retten og pligten.

Velfærdsstatens ide om betaling gennem skattesystemet og ideen om autentiske fordringer som konsekvens af vort danske statsborgerskab er i højere grad en teoretisk konstruktion, der nok lader sig begrunde, men som dog ikke på samme måde som aftalen/kontrakten har rod i vores umiddelbare virkelighedsforståelse.

Selv om vi har levet i en velfærdsstat under udvikling i mere end hundrede år, har vi også levet i en markedsøkonomi, der stærkt understreger selvsvarligheden og uafhængigheden. Derfor er der en stærk tendens til, at vi, når vi placeres i afhængighed af andre, opfatter os i en mindreværdig status. En ret afledt af en betaling er for mange fortsat i højere grad en ret, end en ret der umiddelbart fremtræder som noget modtaget, en gave.

Om end formuleret på en anden måde var det denne problematik, den

store engelske velfærdstænker og -praktiker, William Beveridge, behandlede i sin banebrydende betænkning fra 1942, der ikke kun i England har sat sig stærke spor.

Han afviste, når det drejede sig om de store ydelser, vi alle i større eller mindre grad over livsløbet har brug for, at de skulle betales over den generelle beskatning. At han så ud fra andre synspunkter uheldigt valgte et for alle ensartet bidrag, skal jeg ikke her diskutere.

For mit anliggende er pointen ikke kun, at han valgte en direkte betaling. Det er langt mere hans begrundelse, fordi den rækker ud over en argumentation, der blot og bart spejler en markeds-mæssig synsmåde.

Beveridge valgte bidragsbetalingen som en genoplivelse af den klassiske teori om borgerskabet. At være borger var ikke en passivt modtaget fødsels-gave, som alle havde del i. Borgerskab var noget, man gjorde sig fortjent til gennem en moralsk adfærd. Dyden begrundede borgerskabet. Havde man således gjort sig fortjent til borgerskab, havde man også erhvervet de med borgerskabet følgende rettigheder.

Og – kunne det parentetisk tilføjes: de med borgerskabet følgende pligter til omsorg for dem, der af den ene eller den anden grund, fx et medfødt handicap, var ude af stand til at tage hånd om sig selv. For dem følger forsørgelsen ikke som en erhvervet ret, men som en ikke deklasserende gave, der flyder af borgerens moralske forpligtelse til omsorg for de svage.

I 1955 kom betænkningen om folkepension, der ironisk nok blev afgivet af et udvalg, som var nedsat for at diskutere mulighederne for at gennemføre en almindelig folkeforsikring.

Betænkningen konstaterede bl.a., at en tredjedel af dem, der efter reglerne var berettiget til aldersrente, som det dengang hed, ikke søgte ydelsen og derfor ikke fik den. Om årsagerne hertil kunne man kun gisne: Nogle måtte formodes at ville klare sig selv uden at supplere indtægten med aldersrente, nogle, tænkte man, blev forsørget af den nære familie, og andre holdt sig tilbage, fordi de ikke ville forsørges af det offentlige.

Lidt mere ved man fra en engelsk undersøgelse fra midten af 1960'erne. Den engelske alderspension var todelt. Det skyldtes Beveridges uheldige anbefaling af ensartede bidrag for alle, thi den indebar, at pensionerne ikke kunne sættes på et højere niveau, end svarende til den bidragsbetaling de dårligst stillede kunne betale. Derfor havde man en grundpension betalt ved bidrag og en supplerende forsørgelse, der blev finansieret og beregnet efter samme principper som den danske aldersrente.

Godt 40 pct. af dem, der var berettiget til den supplerende ydelse, undlod at søge den. Årsagen lå delvis i uvidenhed om muligheden, men mere væsentligt var, at en stor gruppe mennesker mente at kunne klare sig endda.

Stoltheden ved at kunne klare sig selv og modviljen mod at blive velfærdsstatsklient afholdt dem fra at søge supplerende ydelser. De, der ikke havde søgt, blev grundigt informeret om deres muligheder, men en stor andel undlod fremdeles at søge. Det sandsynliggør, at der var en modstrid mellem lovgivers intention og fremherskende normer i befolkningen.

I Danmark blev det i 1956 besluttet at indføre en mindstepension til alle uden hensyn til indkomsten. Hermed havde man lagt kimen til 60'ernes udvikling hen imod den indkomstuafhængige folkepension. Samtidig indførtes, bl.a. for at tilfredsstille de konservative, et fiktivt folkepensionsbidrag, som langt fra dækkede udgifterne til alderspensioner; men det forhold, at alle nu kunne få pensionen, og at man foregav en direkte betaling, ændrede normerne så stort set alle derefter oppebar deres folkepension. Den sproglige klædebon, skiftet fra aldersrente til folkepension, spillede uden tvivl også en rolle.

Når jeg fremhæver dette begivenhedsforløb, skyldes det, at det er et arketypisk eksempel på politiske beslutninger til fremme af rettighedstænkning.

Det er et undertema i et stort forskningsprojekt, der er undervejs fra Rockwool Fondens Forskningsenhed. Sigtet er at belyse udviklingen i borgernes adfærd og moral i sammenhæng med deres oplevelse af sanktionsrisiko ved brud på lovene.

I en nylig udgivet publikation har Hans Hansen og Marie Louise Hultin behandlet spørgsmålet, om borgerne fuldt ud benytter deres lovfæstede rettigheder til at oppebære visse ydelser, idet tesen er, at en øget udnyttelsesgrad kan tolkes som indikation på en forstærket 'rettighedstænkning': Hvis alle andre 'tager for sig af retterne', hvorfor skulle jeg da vise tilbageholdenhed?

Hovedemnet er anvendelsen af boligstøtteordningerne. For boligsikringen var det i 1987 62 pct. af de berettigede, der oppebar ydelsen, medens det for boligydelsen var 80 pct. Fem år senere var benyttelsesgraden vokset til hhv. 67 og 85 pct.

Det kan man så tolke efter smag og behag. Nogle vil mene, at det er et problem, at ikke alle oppebærer ydelsen. Andre vil mene, at det er udmærket, at vaner og normer lægger en vis begrænsning på anvendelsen. At der udøves et vist mådehold.

Min pointe er, at rettighedstænkningen måske er mere markant med den udformning, vi har valgt at give den danske velfærdsstat. At rettighedstænkningen er et led i et forsøg på at ændre normer i befolkningen. At rettighedstænkningen gør socialpolitikken meget dyr. Og mest væsentligt, at rettighedstænkningen placerer de egentligt svage i en klemmt situation.

Hvis samtidig generøsitet og mådehold er kernen i den velfærdsstatslige etik, kan en forstærket rettighedstænkning være farlig. Kanske, det var en ide at ofre en beskedent refleksion på Beveridges tanke om borgerskab som dyd.

Ved siden af det »normskred«, som politikerne selv har været med til at skabe, er økonomien samtidig blevet internationaliseret og udsat for et yderligere pres på grund af den demografiske udvikling med stadig flere ældre (og stadigt flere på overførselsindkomst). Der er, som Jens Hage her illustrerer, i flere henseender tale om et »bæredygtighedsproblem«.

Pointen i disse betragtninger er bl.a., at det er de politiske beslutninger vedr. de sociale ordningers udformning, der i vid udstrækning skaber normerne i samfundet – og dermed måske det, der i dagens Danmark kaldes »krævementaliteten«. Pointen er videre, at den frembragte »mentalitet« – det såkaldte »normskred« – er fremkaldt af politikerne selv. Når de derfor i stadig stigende grad betoner »pligterne«, skyldes det, at det holdningsskred, de selv har skabt, kun vanskeligt lader sig forene med en stadig mere internationaliseret omverden og en fortsat vanskelig demografisk udvikling, som kun alt for sent blev taget alvorligt af de toneangivende politikere. De slog sig til tåls med at omtale dem, der påpegede problemet som »mørkemænd«; men tiderne skifter og de med dem.

Karen Jespersen og jeg

Karen Jespersen var socialminister fra den 25. januar 1993 til den 28. januar 1994 og igen fra den 27. september 1994 til den 23. februar 2000. Hun formulerede i højere grad end de fleste andre det idépolitiske grund-

lag bag den socialdemokratiske politik i 90'erne og påkaldte sig i høj grad min opmærksomhed.¹⁵

Velfærdsstatens svækkede legitimitet stod højt på den politiske dagsorden i 1990'erne, og flere nye ideer så dagens lys. Ikke mindst Karen Jespersen var aktiv og søgende. I juni 1996 præsenterede hun på FN's Social Summit i Istanbul idégrundlaget bag den kampagne, hun året før havde igangsat:¹⁶

Den danske socialministers kampagne for virksomhedernes sociale engagement er et led i fornyelsen af velfærdsmodellen, der sætter fokus på det sociale ansvar i hele samfundet. Meningen er ikke at vælte opgaver og pligter over på virksomhederne. Virksomhederne kan af egen kraft forebygge og løse mange sociale problemer, ofte i samarbejde med lokale myndigheder. En lang række danske virksomheder har sociale initiativer: beskæftigelse af mennesker med nedsat erhvervsevne, bedre sammenhæng mellem familieliv og arbejdsliv, alkoholpolitik, seniorpolitik, integration af medarbejdere med sygdom eller arbejdsskader, støtte til frivilligt arbejde osv.

Kampagnens udbytte er dobbelt: virksomhederne bidrager til social velfærd og styrker den enkeltes ansvarlighed. Samtidig udvikles de menneskelige ressourcer til gavn for produktivitet og kreativitet. Virksomhedernes sociale ansvar er dermed både en del af moderne erhvervsudvikling – og et svar på den sociale udfordring.

I begyndelsen af 1997 talte hun på en konference i København. Refereret efter Kristeligt Dagblad sagde hun her bl.a.:

Samfundet har ændret sig, og derfor kommer frivilligt socialt arbejde til at udgøre en vigtig del af fremtidens velfærdssamfund. Menneskelighed og ansvarsfølelse må brede sig til arbejdsmarkedet, folkeskolen og socialt arbejde i boligkvarterer. Kommunen kan tilbyde forskellige serviceforanstaltninger, men ensomhedsfølelsen forsvinder ikke, hvis ingen vil være sammen med en og give en selvværd. Det har ikke, understregede hun, noget at gøre med at overdrage det offentliges ansvar til frivillige. Det er ikke meningen, og det må ikke ske; men sociale problemer har fået en anden karakter end tidligere. De er af mere følelsesmæssig end af materiel og økonomisk karakter. Derfor er et frivilligt arbejde blevet et vigtigere supplement.

15 Jørn Henrik Petersen 1999, *Moralske Epistler*, Odense: 24-32, 38-41.

16 Grundlaget var udviklet i 1994, se Karen Jespersen 1994, »Det sociale ansvar«, *Politiken*, den 10. januar.

I et interview med Jyllands-Posten lød det:

Familien er leverandør af den ansvarlighed, der er nødvendig for velfærds-samfundets beståen, demokratiets udvikling og for at vi bliver hele menne-sker ... Hovedproblemet i dag er den indre velfærd. Mange kæmper med ringe selvværd, ensomhed og rodløshed og lider under fraværet af en fami-lie ... I vores samfund er familiens funktion det følelsesmæssige, samt det at opdrage og forme børn til at begå sig i samfundet. Det er familien, der sikrer kontinuiteten i vores kultur, og dermed er familien fortsat det mest grundlæggende i samfundet og mere nødvendig end nogensinde før ...¹⁷

I en kronik i Berlingske Tidende¹⁸ advarede Karen Jespersen imod, at vi endte i en situation, hvor staten var eneansvarlig for løsningen af alle vores velfærdsproblemer. Vi var nok blevet for vant til, at det var det offentlige, der løste de sociale problemer, og havde glemt, at vi – hver især – også bar et ansvar.

Aktivloven, serviceloven og retssikkerhedsloven markerede nye prin-cipper:

Ret og pligt følges ad, og individet har ansvar for sig og sine. I Aktivloven er noget-for-noget princippet præciseret. Ønsker man offentlig forsørgel-se, så har man også pligt til – efter evne – at udnytte de ressourcer man er i besiddelse af. Støtten fra fællesskabet hviler således på den forudsætning, at man også selv deltager aktivt i løsningen af sine problemer ...

De moralske krav, vi stiller til velfærdsstaten, må vi også kunne stille til os selv. I Danmark har vi valgt at opbygge systemer der gav os individuelle rettigheder og uafhængighed af andre. Men denne uafhængighed må ikke resultere i egoisme, isolation og ligegyldighed over for andre. Det er derfor afgørende for fremtiden og velfærdssamfundets udvikling i det næste år-hundrede, at få styrket det sociale medansvar.

Så langt socialministeren. Man ser, at ej heller betoningen af familiens og civilsamfundets betydning er af nyere dato. Det var måske endog tanker, Karen Jespersen havde taget med sig fra sin fortid på den venstrefløj, der i højere grad end Socialdemokratiet har set på staten gennem skeptiske briller.

17 »Familien et sårbart ideal« 1997, *Jyllands-Posten*, den 28. december.

18 Karen Jespersen 1998, »Vi skal styrke det sociale medansvar«, *Berlingske Tidende*, den 14. juli.

Virksomhedernes sociale ansvar,¹⁹ øget frivillig indsats, familieansvar samt »ret-og-pligt« var for hende væsentlige kodeord i den politiske debat. I modsætning til mange andre politikere søgte hun faktisk at formulere en sammenhængende argumentation.

Ofte fremhævede Karen Jespersen det moralske aspekt, hvilket vel signalerede, at hun så moralen som ormstukken. Velfærdsstaten var blevet bærer af en moralsk forpligtigelse uden at have et moralsk sprog. At vi har forpligtigelser i forhold til hinanden, erstattes da af en oplevet fornemmelse af, at vi har krav på hinanden, og at forpligtigelserne kan indfries uden vores selvstændige medvirken. Ansvar opfattes i stigende grad som abstrakt og fremmedgørende. Mennesker anonymiseres i forhold til hinanden. Derfor må det gælde om at finde veje for at placere ansvaret, så det mærkes, føles og forstås hos det enkelte menneske i dets dagligdag.

Derfor var Karen Jespersen ude i et for velfærdssamfundet vigtigt ærinde.²⁰

Hvis jeg den ene dag er den betænksomme familiefader for den næste at glemme min kones fødselsdag, er der noget, der ikke hænger sammen.

Karen Jespersens projekt gik netop ud på at opløse spændingen mellem det, vi lærer, når vi færdes forskellige steder i samfundet. I det økonomiske marked lærer vi et sæt spilleregler, i familien og i det nære samfund et andet og i den offentlige sektor et tredje. Det er, som om vi lever i tre forskellige verdener. Og hendes vej var at etablere et forhold mellem det, man giver, og det, man modtager. Ikke fordi alting skal gå lige op; men en vis ligelighed er nu ikke at foragte.

»Givet skal (gen)gældes, om venskab skal holdes«, sagde Peder Laale. »Stedse gave til gengæld bør svare« eller »gave mod gave fly«, kunne man læse i Havamál. »Do ut des« hed det i romerretten. »Kræv din ret og gør din pligt«, stod der på de røde faner.²¹ Det ligger dybt i os alle, at retfærdighed og pligter, ydelser og modydelser, principielt hører sammen; men også med plads til afvigelsen. I den offentlige sektor er der imidlertid et blændværk på spil.

Vi ved godt, at de erhvervsaktive betaler de gamles pensioner og ser-

19 Jørn Henrik Petersen 1996, »Det sociale ansvar«, *Berlingske Tidende*, den 14. september.

20 Se Jørn Henrik Petersen 1998, »Velfærdssamfundets spilleregler«, *Berlingske Tidende*, den 26. juli.

21 Det skrev jeg faktisk, men man har jo lov til at blive klogere, jf. kapitel 3.

vicedelser, fordi de er vore forældre og har taget sig af os, da vi var børn. Og vi har en forventning om, at vore børn vil behandle os på samme måde. Der er en lighed indbygget. Tænker vi os om, ved vi også godt, at de ydelser, nogle modtager, er led i en gigantisk forsikringsordning, hvor de heldige kompenserer de mindre heldige; men ligheden kan være svær at få øje på, når vi betaler over den generelle skat og modtager på grundlag af svært gennemskuelige regler. Sammenhængen er mere synlig, når bageren rækker brødet over disken, og jeg betaler 32,50 kr.

Når det drejer sig om den offentlige sektor, er det knap så indlysende. Godt nok ved vi, at der overordnet er en sammenhæng mellem det, vi får, og det, vi betaler; men det slår ikke igennem i vores hverdag, hvor nydelse og ydelse er løsrevet fra hinanden. Vi lider derfor af en mild form for personlighedsspaltning. Som betalere har vi svært ved at leve op til den sunde ødselhed. Som modtagere lige så svært ved at leve op til den gode nøjsomhed. Og når nogle føler, at andre får, uden at yde noget til gengæld, er scenen sat for en opsplitning i »dem« og »os«. Vi er solidt plantet i et legitimitetsproblem.

Det var just det, Karen Jespersen forsøgte at komme til rette med. Hun ville placere både ansvar og forpligtigelse, så det blev mærket, følt og forstået af det enkelte menneske i dagligdagen. Hun ville fra passiv forsørgelse til hjælp gennem aktivering. Hun ville gøre op med den tanke, at »det offentlige« alene har ansvar for at løse de problemer, menneskenes børn møder på deres vej igennem livet. Hverken de aktuelle »betalere« eller de aktuelle »nydere« skulle fornemme, at der blev stillet »noget« til rådighed for »ingenting«. Civilsamfundets og markedets krav om lighed skulle vinde indpas i den offentlige sektor.

Det er, skrev jeg den gang, ikke en simpel sag at gennemføre dette projekt. Virksomhederne havde bundlinjen at skæve til. A-holdet ville ikke give afkald på privilegier og svække egen position. Og betontænkerne var hurtigt på banen. Hidtil havde vi, sagde kritikerne, haft en solidarisk socialpolitik: Svage grupper skulle hjælpes – også uden at de ydede noget til gengæld; men Karen Jespersen byggede på et »noget-for-noget«-princip.

Kritikernes argument er historisk forvrøvet. Det er – i historiens lys – et nyt fænomen, at den enkelte fritages fra en ansvarlighed, som han eller hun ikke selv føler sig befriet fra, at årsager til alle problemer forskydes fra den enkelte til omverdenen, de andre, samfundet, arven, miljøet, situationen, opvæksten, opdragelsen osv. Og så er der næppe nogen, som vil benægte, at der kan være tilfælde, hvor nogle skal hjælpes uden modydelse.

Karen Jespersens analyse var – sammenlignet med dem, man møder i dag – nok så dybtgående. Den spejler nemlig, jf. kapitel 9, forståelse af dikotomien mellem »det velfærdsstatslige« og »det økonomiske menneske« – »samfundsmennesket« og »privatmennesket«. Denne skelnen har dybtgående konsekvenser for, hvordan ansvaret skal fordeles mellem individ og kollektiv. Karen Jespersen havde, som jeg læste og læser hende, en tidlig fornemmelse af den selvdestruktion, der er bygget ind i velfærdsstaten, og som vi vender tilbage til i kapitel 9.

Hvor vil jeg hen med det?

Pointen med at gengive de tre kronikker og mine tolkninger af Karen Jespersen er at vedstå, at jeg dengang så fraværet af en kobling mellem ydelse og modydelse som et kernepunkt i velfærdsstatens legitimitetskrise, at jeg argumenterede for »noget-for-noget«-ideen, og at jeg endosserede tanken om »pligt-og-ret«. Måske havde mine argumenter en virkning på det, der skete, og på det, der kom til at ske?

Man kunne så forvente, at jeg med begejstring ville møde det nye mantra om »pligt-og-ret«. Det gør jeg ikke, fordi det markedsføres på tvivlsomme principper og ledsages af dubiose påstande om Socialdemokratiets forhold til staten. Det gør jeg ikke, fordi retorikken for mig at se i alt for høj grad fører os bagud mod en skelnen mellem 'værdigt' og 'ikke-værdigt trængende' – og bestemt ikke i den tænksomme Rudolph Arendts forstand. Det gør jeg ikke, fordi det synes mig at blive ført for vidt.

Jeg anerkender, at det måske på grund af ændringer i de ydre vilkår, udviklingen i antallet af personer på overførselsindkomst og efterspørgslen efter offentlige ydelser er en nødvendighed, men det bekommer mig ikke vel, fordi det grundlæggende strider mod det, jeg i mine unge år troede på, og som jeg stadig bekender mig til. Og så ikke mere om det. Et skrift i anledning af et jubilæum behøver ikke at udvikle sig til et Oxford-møde.

Og så alligevel. Det, jeg vil, er at lege med den tanke, at velfærdsstaten i dens klassiske forstand og med det normative indhold, jeg skitserer i kapitel 2, er under erosion, fordi den har indbyggede selvdestruktive træk. Ikke fordi der er noget galt med de grundlæggende værdier, der spejler en kristen, social tankeverden, men fordi den – velfærdsstaten – står i et spændingsforhold mellem menneskets gøren og laden som »samfundsmenneske« og som »privatmenneske«. Den privatmenneskelige adfærd synes at være så stærk, at det for velfærdsstatens legitime overlevelse har været og er nødvendigt at justere den, så den næppe længere har de egenskaber,

dens normative grundlag implicerer. Det er, hvad et analytisk perspektiv fortæller mig. Det er det, jeg begræder; men samtidig må jeg erkende, at det kun bekræfter, at syndefaldet har fundet sted. Forne tider satte en velfærdsstat på skinner som et moralsk projekt, vi som mennesker ikke har magtet at leve op til. Og det er vel just det, politikerne i stigende grad er nået til erkendelse af.